

HATALOM ÉS TITKOSSZOLGÁLAT A VELENCEI KÖZTÁRSASÁGBAN

Államhatalom és egyes szervei, különösen a hírszerzés, elhárítás békében és háborúban: óriási a téma története, irodalma. Háborúban fokozott a felderítés jelentősége; a legutolsó világháborúban katonaruhába öltöztetett embertömegek és a védtelen polgári lakosság élete dőlt el egy-egy stratégiai fontosságú információ hatására. (Ma már tudjuk, hogy Churchillt informálták a Coventry ellen készülő német légitámadásról, de nem intézkedett, nehogy az „Enigma” megfejtését elárulja.)

Nagy kataklizmák – különösen az első és a második világháború – után sok történészi igényű munka vagy forrásként is figyelemre méltó emlékirat jelent meg államférfiak, hadvezérek, hírszerző-rezidensek, titkosszolgálati szakértők tollából. Egyes munkák szerzői évezredekre tekintettek vissza.¹ Évtizedekkel a második világháború után nagy sikerű tévésorozatok, filmek készültek (pl. A tavasz 17 pillanata vagy 2000-ben az Ellenség a kapuknál – amerikai–német film – a sztálingrádi csata sajtóságos feldolgozása és legújabban pedig a Pearl Harbor szuperprodukció: az 1941. december 7-i japán támadás sokadik megfilmesítése).

Immár nemcsak az idősebb generációk, de a titkokra kíváncsi fiatalok is olvassák vagy nézik a napvilágra került rejtélyt. Megnyílnak a levéltárak zárt anyagai is, igaz, egyes országokban (Anglia, Oroszország, Vatikán) csak módjával. Újabb és újabb dokumentumok kerülnek elő.

A hatalmas, szerteágazó irodalomból, dokumentumokból kiválasztottunk egy városállamot, amely a középkorban virágzó kereskedelmet folytatott, közben ugyanilyen színvonalú kultúrát teremtett, és demokratikusnak tűnő államszervezetet hozott létre, amelynek egyaránt eszköze volt a *diplomácia* és *hírszerzés*, valamint az *állami inkvizíció* és *belső elhárítás* (felderítés ügynökökkel, nyomozás, ítékezés, börtön és nemegyszer kivégzés).

Témáink kiválasztásához a forrás hitelességét és a további kutatások támpontját nyújtotta egy olasz dokumentumgyűjtemény.² Különös fontosságot jelent az a tény, hogy több mint 200 év távlatából dokumentumokkal mutatható be egy területére nézve kicsiny, de egykor hatalmas, nagy flottával rendelkező köztársaság titokkal övezett szerveinek tevékenysége.

A cédruscölöpökre épített „fenséges” Velence

Velence tengeri hatalmát saját hajóépítő üzemében (Arzenál) épített hadi- és kereskedelmi flottája, rugalmas diplomáciája és kiterjedt kereskedelme alapozta meg. A Fuggerek már korán felismerték a városállam jelentőségét. Az 1318-as tűzvész után a Rialto hídhoz közeli Fondaco dei Tedeschiben, a „Német Ház”-ban velencei hivatalnokok felügyelete alatt bonyolították le a Fuggerek emberei „barterüzleteiket” (az ott eladott német termékek teljes értékéért velencei árukat kellett vásárolniuk). Ez a ház valóságos kereskedőudvar volt 56 raktárával.³ Velence túlélte egy hatalmas tűzvészt (1574), járványokat (1575, 1630). A 18. századtól hatalma hanyatlott, az óceánok útvonalain más hatalmak hajóztak áruikkal. Mégis a köztársaság, mintha élvezni akarná a jelent, a korabeli Európa éjszakai és nappali mulatója lett. Kávézók, mulatók, kocsmák vonzották a pénzüket szóró külföldi mágnásokat. Virágzott a prostitúció, a

besúgás, az intrika. Velence külpolitikájában fontos szerepet játszott Konstantinápoly, Párizs, Róma, Madrid, Bécs.

A Habsburgok számára is fontos volt e városállam. És bár II. József és Lipót lelkesedtek Velencéért és igazi szabadságnak tekintették az ottani viszonyokat, egyre nyomasztóbb befolyást jelentettek a városállamnak a körülötte lévő Habsburg-birtokok és általában a Habsburgok nagyhatalmi törekvései.

A hanyatlást főképp a francia forradalom, illetve annak következményei okozták. 1796-ban a fiatal Bonaparte parancsnoksága alatt megkezdődött a franciák itáliai támadó hadjárata. Immár véget ért a felszíni nyugalom, a biztonsági szervek hiába fokozták a belső felderítést, hiába figyelték meg különösen a franciákkal rokonszenvezőeket, szálláscsinálóikat, és hiába fokozták a letartóztatásokat: Napóleon hadai közeledtek. Spontán szabadságtörekvések lángoltak fel, de a közeledő Bonaparte már nem 1789 szabadságát, hanem a katonai győzelem, a hódítás és rablás vágyát hozta. 1797. május 4-én a Nagytanács utolsó ülésén a dözse hiába teljesítette Napóleon követelését (kiadta a három állami inkvizítort), a várost május 12-én elfoglalták a francia csapatok – Velence történetében először idegen erők. Napóleon 200 000 dukát hádi-sarcot kapott, a franciák kifosztották az Arzenált (15 hajó), elvittek 4 athéni eredetű bronzszobrot, nagyszámú értékes könyvet, festményeket.

Ám ott leselkedett már a Habsburg-birodalom is. A campoformiói békében (1797. október 17.) Velencét a Habsburg-birodalomnak adták. A császári csapatok 1798. január 18-án vonultak be a városba.

1848/49-ben felvillant Velence és Magyarország forradalmi kapcsolata (Kosuth és Manin, a velencei 48-asok vezetője között), de a hősiesség harcot a vezetők végső emigrációja követte. Csak 1866 – a porosz–osztrák–olasz háború – hozta meg Magyarországnak a kiegyezést, Velencének Olaszországot. „Új státusuk megszüntette államközi kapcsolataikat, de nem szüntette meg tíz évszázadon át ezer szállal összefonódó közös történelmi múltjuk emlékezetét” – írja Jászay Magda.⁴

A csak távolról sem teljes felsorolásban feltétlenül meg kell itt említeni a velencei festészetet, szobrászatot, zenét és irodalmat, amelyek önmagukban bizonyítják a városállam nagyságát.⁵ Velence egyébként nagy hatást tett egyes magyar írókra, közöttük Szerb Antalra és Illés Endrére. Közös bennük Olaszország, Velence csodálata és szeretete, ám vonzódásuk nem kritika nélküli. Nem véletlenül fordította le Szerb Antal – ifj. Pongrácz Alajossal közösen – Giovanni Comisso Velencei kémei (Agenti Segreti Veneziani nel'700) című munkáját. És nem véletlen, hogy Illés Endre Két oroszslán között című kötetében „Velence” alatt „A besúgó” címen ír Comisso dokumentumkötetéről. Mindaz, amit ők ketten megjegyeztek e páratlan értékű dokumentumkötetről, szintén elválaszthatatlan volt a „fenséges” Velencétől.

A velencei államszervezet

A régi korokba visszanyúló városállam megalakulásakor demokratikus, majd monarchisztikus jellegű volt. 697-ben létrehozták a dözse (herceg) majdnem korlátlan uralmát. 1173-ban szélesebb alapokra helyezték az irányítást. 1280-ban létrehozták a *Nagytanácsot* (Consiglio Maggiore), kizárólag 20 éven felüli nemesekből. 470 tagból állt, és közülük hat titkos tanácsost a dözse mellé rendelték. Ez a *Signoria* nevet kapta, és gyakorlatilag a kormány szerepét töltötte be. A következő évtizedekben 60 tagú szenátust is létrehoztak, és három Avogadori del commune töltötte be a vádló, védő, ellenőrző szerepet.

A 13. századtól kialakult a köztársaság arisztokráciájának vezető szerepe: csak nemesember lehetett tagja a Nagytanácsnak. A legősibb, legfontosabb 30 nemesi család nevét bejegyezték a város Aranykönyvébe. A Nagytanács hozta a törvényeket, rendeleteket. A szenátus (a pregadik, az ún. behívottak tanácsa) foglalkozott a városállam költségvetésével, külpolitikájával, a háború és béke ügyeivel, kinevezte és visszahívta a követeket és meghallgatta részletes beszámolóikat a fogadó országban eltöltött 2–3 éves szolgálatukról. Egyes esetekben a Nagytanács elé terjesztették ezeket. Hatalma zenitjén a városállamot a Seremissima (fenséges) jelzővel illették.

Az idők folyamán a vezetés egyre inkább egy-egy vagyonos oligarcha család kezébe került. Kifelé egységesnek látszottak ezek képviselői, de egymás közt féltékenyen ügyeltek arra, nehogy egyik-másik nemesi család túlzott hatalomhoz jusson, és arra is, hogy egy dózse se válhasson korlátlan uralkodóvá. Ily módon a későbbiekben a dózsék hatalma inkább külsőségekben nyilvánult meg.

Mindazonáltal nemesi, családi szervezkedéseket, összeesküvéseket többször feljegyeztek. A belső ellentétek, hatalmi törekvések ellensúlyozására a Nagytanács 1525-ben létrehozta a *Tízec Tanácsát* (Consiglio dei Dieci – jelvényük: CdX). Egyes szerzők „állandó és örökös állambiztonsági szerv”-nek nevezték, amely több száz évig állt fent, és „a Velencei Köztársaság legnagyobb, legszilárdabb és legfélelmetesebb hatalmává fejlődött. Már nem csak az államellenes szövetkezések kinyomozása és a politikai bűncselekmények felderítése és megtorlása tartozott a hatáskörébe – rövidesen ellentmondás nélkül döntő szava lett a belső vezetés és külpolitika, jogszolgáltatás és hadviselés, pénzügyek, általában minden államügy intézésében. Megsemmisíthette a Nagytanács határozatait, megfoszthatta jogitól a Nagytanács bármelyik tagját, magát a dózsét is elmozdíthatta. Röviden: a Tízec Tanácsa lett végül is a teljes állami főhatalom korlátozatlan és felelősségre nem vonható birtokosa. A CdX jelzés félelmetes árnyékként félezer éven át lebegett Velence fölött.”⁶

A Tízec Tanácsa tevékenységéről feljegyezték, hogy áruláson ért zsoldosvezéreket vagy tengerészkapitányokat zsákba kötve vetettek a lagunák vizébe vagy a tengerbe; másokat száműztek; merényleteket szerveztek nem lojális katolikus papok, szerzetesek ellen. A Tízec Tanácsa szigorúan korlátozta a dózsék tevékenységét: külföldi követekkel csak a Tízec Tanácsa engedélyével lehetett kapcsolatot tartani; ajándékot külföldi uralkodóktól a dózse nem fogadhatott el; felbontották a dózse külföldi levelezését.

A Tízec Tanácsának gyors fejlődése és hatalma a korábbi „nemesi demokráciát” súlyosan veszélyeztette, sőt egyesek szerint megsemmisülésével fenyegetett. „A Tízec Tanácsa tette örökössé a Velencei Köztársaság sajtáságos csoportdiktatúráját, a legbefolyásosabb, néhány tucat vagyonos család oligarchikus uralmát.”⁷ E megállapítás túlzottnak tűnik, mert 1582-ben a Nagytanács fellázadt a Tízec Tanácsa ellen, és korlátozta annak hatáskörét. És – logikusan – az inkvizítorok szervezete még hatalmasabb lett. A Tízec Tanácsa veresége után az őket támogató erők az inkvizítorok mögé álltak, rajtuk keresztül kívánták a korlátlan hatalmat megőrizni. Látni fogjuk, sikerrel.

Az inkvizíció

Az *Állami Inkvizítorok Testülete* az 1540-es évektől a Tízec Tanácsa alá rendelt szervként alakult meg. Egy verzió szerint létrehozásának célja a tanácsból kiszivárgott titkos határozatokat eláruló személyek kinyomozása és megbüntetése volt. Mások szerint

nemesi csoportok rivalizálása vezetett megalakulásához. A testület három vezetőjét (titkárok) évente választották, hatalmuk gyakorlatilag korlátlan volt: titkos megfigyelések irányítása ügynökökön keresztül, letartóztatások, ítélezés és a büntetés végrehajtása, különleges börtönök, saját fegyveres rendőri erő a Capitane Grande parancsnoksága alatt s bírók (poroszlók), akik csak az inkvizítorok utasításait hajtották végre. Az inkvizítorok ügyiratai a 16. századtól az 1770-es évekig, mintegy 220 éven át, nem egészen 1300 per anyagait tartalmazták. Ez évente 6–7 pert jelentett (vö. a spanyol Torquemada néhány évtized alatti, tízezrekre rugó áldozataival). Nem érdektelen a velencei egyházi inkvizíció és az állami inkvizíció kettősségére rámutatni. Az általunk vizsgált szervezet kizárólag *állami*. Az inkvizíció szó a köztudatban egyértelműen az egyház középkori máglyahalál-ítéleteit idézi fel. Pedig maga a szó is szigorú: vallatást, kínvallatást, vizsgálatot, tanúvallomást jelent.

Más európai országokhoz hasonlóan 1578 körül Velencében is megkezdődött az eretnység felderítésére és kiirtására a Szent Inkvizíció tevékenysége. A kormányzat azonban erős kézzel korlátozta a katolikus egyházi inkvizítorok működését, hiszen Velencének „saját” inkvizítorai voltak, akik „nem teológiai szószálhasogatásokkal, hanem az állam védelmével foglalkoztak – nem túrték tehát idegen nyomozóhatóságok elburjánzását saját országukban –, a köztársaság felségterületén az egyházi inkvizítorok hatásköre tulajdonképpen csak a vallási tárgyú könyvek nyomdai cenzúrájára terjedt ki.”⁸ Az állami szervek kemény konfliktusba is keveredtek magával a pápával. 1589-ben pápai és spanyol nyomás ellenére a velencei kormány IV. Henrik francia király mellett foglalt állást: követét fogadták. A velencei „hitnyomozók” ünnepélyesen deklarálták, hogy a francia király támogatása eretnység. A velencei egyházi főinkvizítor elrendelte a nyomozást; és a gyanúsítást még a szenátus tagjairá, sőt a dózséra is kiterjesztette! A válasz igazi velencei módra következett: „Az állammal szembeszeggülő főpapot habozás nélkül letartóztatták és börtönbe zárták.”⁹

Ami az egyházi inkvizítorok által kezdeményezett pereket illeti, ritka értékes dokumentumban számolt be ezekről 1933-ban *Dr. Kárpáthy-Krajánszky Mór* premontrei szerzetes Magyar inkvizíciós perek Velencében című kis munkájában, amely terjedelmében kicsi, de jelentőségében annál nagyobb.¹⁰ A szerző 1932. november 18-án vendégként felolvasta helyszíni kutatásainak eredményét a Szent István Akadémia II. osztályában. Elmondta, hogy az inkvizíciós akták nehezen hozzáférhetőek. A római Sant’Uffizio levéltára nem nyílik meg. Szerencsésebb a helyzet Velencében, ahol a kutatók rendelkezésére állnak az inkvizíció jegyzőkönyvei: 1548-tól a bukásig.

Kárpáthy-Krajánszky-nak sikerült a 15. század első felétől a század végéig inkvizíciós jegyzőkönyveket találni. Művében áttekintést adott az egyházi inkvizíció kialakulásáról és a Velencével kapcsolatos összefüggésekről: IV. Ince pápa „Exortio in agro” bullájával 1258. november 22-én bevonja a világi hatóságokat az egyházi törvényszék működésébe. 1262. április 4-én IV. Orbán pápa felszólítja a Signoriát, hogy iktassa a szent törvényszéket törvényei közé, ami ha nem történik meg, „az inkvizítorok kiközösítéssel is sújthatják a Dogét és tanácsát”.¹¹ Velence mindent elkövetett, hogy az egyházat a maga szolgálatába állítsa. 1548-ban a Tizek Tanácsa két szenátort rendel ki az egyházi inkvizícióhoz. A 16. század végéig a perek egy része a patriarkális kúrián folyik, de ettől kezdve a vegyes: egyházi-világi Sant’Uffizio előtt. A 16. századtól az egyházi inkvizítorok dominikánusok. Az ügyek kiterjednek az eretnőségre, az eretnekek fel nem jelentésére, a vallási jellegű titkos gyülekezetekre, a szellemidézésre, az egyházba való visszatérésre stb. A jegyzőkönyvek Európa minden részéből származott ügyeket tartalmaznak, ideértve a török birodalmat is. A premont-

rei szerzetes-tudós szerint: „E történeti anyag nem érdekelte a kutatókat. Talán mert hiányzik itt a máglyaromantika (sic! – T. J.), vagy mert Velence nem akart a liberális világ előtt »középkorinak« mutatkozni?»¹²

Sajnos az előadó nem részletezte az éles ellentéteket a velencei és az egyházi inkvizíció között, csak utalt azokra. Igaz, vannak ebben summás esetek is. Kárpáthy-Krajánszky igen sok jegyzőkönyvet nézett át a velencei archívumban, és magyar vonatkozású ügyeket választott ki. Ezeket ismertette fenti előadásában és az arról kiadott könyvecskében.¹³

A kutató premöntrei szerzetes csak néhány, távolról sem súlyos ügyet választott ki. Okunk van feltételezni, valahol meg is jegyzi, hogy az egyházi inkvizíció tevékenységének „pozitív” oldalait emeli ki. Végkövetkeztetései szerint a 16. századtól kezdve mindenféle pertípusra van magyar példa a velencei inkvizíció életéből. Felteszi a kérdést: vajon mennyi német, olasz, francia katona perével lehetne találkozni a periratokban, akik török fogságból jövet „Velencében rendezték lelkiismereti ügyeiket”. Egyébként „általános történeti szempontból kincsesbányá”-nak tartja az archívum anyagait. „Lelkiismeretesség, pontosság, alaposág tekintetében az (egyházi – T. J.) inkvizíció felülmúlta saját kora judikatúráját. Erről a jegyzőkönyvek tanúskodnak.” „Nagy cél lebegett a törvényszék előtt: a katolikus hit, a tekintély védelme a kívülről-belülről jövő forradalmi mozgalmakkal szemben, amely mozgalmak akkor vallási forradalmakban jelentkeztek.”¹⁴

Az *Állami Inkvizítorok Testülete* életrehívásával a Tízek Tanácsa félelmetes erőhöz jutott, amellyel teljessé vált az egyes nemesi csoportok feletti ellenőrzés gyakorlása. A Nagytanács ekkoriban már tulajdonképpen súlytalan, egyesek szerint „nevetséges” gyülekezetté vált, a dözse pedig már évszázadok óta csak jelképes államfőként rezideált. Az inkvizítori szervezet hamarosan még félelmetesebb erő lett Velencében, mint a Tízek Tanácsa. „És nehezebben volt támadható: nyíltan nem szerepelt, kormányzati teendőkkel látszólag nem foglalkozott, csak bűnügyekkel, de kezében tartotta a jól működő felderítő szervezetet, az egész köztársaságot átszövő kémhálózatot, és komoly fegyveres erő fölött is rendelkezett. A főbenjáró perek csekély száma mutatta, hogy az inkvizítorok okos tartózkodással használták hatalmi eszközeiket; az emberek tényleges megsemmisítésénél erősebb fegyverük volt a bizonytalanság és kölcsönös bizalmatlanság fenntartása.”¹⁵

Az idők folyamán különféle szervezkedések, akciók jöttek létre a Tízek Tanácsa és az Állami Inkvizítorok Testülete hatalmának korlátozására. 1760-ban zajlott le az „utolsó alkotmányjogi háború”. Nemesi keretek közt egy csoport demokratizálni akarta az államéletet. A csoport élén Angelo Querini avogador és Alvise Zeno álltak. Meg akarták szüntetni a legfelső arisztokrata réteg uralmát, vissza akarták állítani a Nagytanács jogait. Alapvető céljuk az állami inkvizítorok túlzott hatalmának leépítése volt. A három patriciusból álló inkvizítorok törvényszéke mellett a többi – korábban fontos – állami szerv elvesztette jelentőségét. Miután Querini avogador egy perből kifolyólag nyíltan ellenszegült az inkvizítoroknak, 1761. augusztus 12-éről 13-ára virradó éjjel letartóztatták villájában, és a veronai San Felice várba szállították. 1763 októberében bocsátották szabadon. Velencébe visszatérve került a napi politizálást, inkább irodalmi és politikai tanulmányokkal foglalkozott. Utazgatott is. Járt Svájcban, Franciaországban. Megismerkedett Voltaire-ral. 1796-ban halt meg.

Querini lázadása az inkvizítorok hatalma ellen a Nagytanácsot is megosztotta, egyesek a régi rend mellett foglaltak állást, mások új eszmék hatására meg akarták törni az inkvizítorok hatalmát. A Nagytanács ülésén egy konzervatív szónok az állami

inkvizítorok hatalma mellett foglalt állást. Szerinte nélkülük a kormány és a Tizek Tanácsa „fej volna kezek és lábak nélkül”. A reformerek a Tizek Tanácsa nagyobb hatalmáért emeltek szót.¹⁶ Hosszas vita után három „corrector”-t neveztek ki azzal, hogy ellenőrizzék az inkvizítorok tevékenységét. Kisebb korrekciókat hajtottak végre az inkvizítori testület ügyvitelében, és azt a döntést hozták, hogy a továbbiakban ez a szervezet csak a Nagytanács engedélyével indíthat eljárást velencei patrícius ellen.

A reformerek tehát tulajdonképpen nem érték el lázadásuk célkitűzéseit. Dehát mindez már a hanyatló Velencei Köztársaságban zajlott le, nem sokkal a francia forradalom előtt. Szerb Antal Comisso-fordítása előszavában kiemelte ennek a Velencének „nagy társadalmi és politikai paradoxáit... ahol nappal már senki sem dolgozik, és éjjel már senki sem alszik – ezt a Velencét még mindig a középkori hatalmas és zordon városköztársaság intézményei és törvényei kormányozzák.”

A 18. században, úgyszólván a francia csapatok bevonulásáig változatlan erővel derítette fel az inkvizítori testület a beérkezett ügynöki jelentések, a névtelen feljelentések alapján az általa bűnösnek – köztük politikai jellegűeknek – tartott kijelentések, cselekmények elkövetőit. A dózsepalota számos termében ma is megnézheti az utas az oroszlanfejet a szájnylással, amelybe a feljelentéseket dobták be a – leginkább névtelen – feljelentők. E palota élénken emlékeztet az inkvizítorok tevékenységére, törvényszéki ítéleteire, a szekrénynek álcázott átjáróval a börtönhöz (Byron a Sójajok hídjának nevezte el a világhírűvé vált átjárót).

A velencei diplomácia és hírszerzés

A velencei diplomácia és más olasz városoké megelőzte a diplomácia általános elterjedését Európában. Velence a 15. század második felében Európa több államában létesített állandó képviseletet. A kihelyezett képviselők, követek tartózkodása általában két év volt, később három évre növelték az akkreditálást. Velence külpolitikai érdekeinek képviseletét a fellépés különféle eszközeivel igyekeztek megvalósítani a fogadó félnél. Alapvető volt a személyes kapcsolatok kialakítása a fogadó ország fejével, illetve legfontosabbnak ítélt vezetőivel. A legális kapcsolatokon kívül titkolt kapcsolatokat is teremtettek fontos, bizalmas információk szerzése céljából. Ezeket és általában helyzetjelentéseiket kéthetenként küldték meg a követek a velencei tanácsnak, sürgős esetben akár másnaponként vitte lovas futár a titkosírással készített írásbeli jelentéseket. A tartózkodás végén a követ részletes jelentést készített a tanács részére, melyben mindenre kiterjedően beszámolt a fogadó országról, a vezetőkről, a gazdasági és társadalmi viszonyokról.

„Állomáshelyükön ezek a követek nemcsak hivatalos tárgyalásokat folytattak... hanem éber és ügyes hírszerzőkként működtek: a rendes postaszolgálattal legalább hetente, vagy sürgős esetekben még különfutárral küldött leveleik nemcsak a legfrissebb eseményekről szóló híreket tartalmazták, hanem a suttogva közölt bizalmas értesüléseket is. És a leveleket gyakran szigorúan titkos állami iratok másolatai kísérték: a fogadó ország uralkodójának levelezése más fejedelmekkel, vagy még alá sem írt szerződések szövegei.”¹⁷ „A hírszerzésben a konstantinápolyi bailo – aki egy személyben volt városa követe és az ottani velencei kolónia hivatalos előljárója – járt az élen: a jól lefizetett portai tolmácsok révén tőle kapta meg a Signoria egyebek között a Habsburg-uralkodók és a szultán egymással váltott leveleit fordításban, éppúgy tőle értesült az erdélyi követek portai tárgyalásairól is.”

A követek számára útmutatót, valóságos kalauzt jelentett Michele Soriano (az 1550-es évek elején Habsburg Ferdinánd udvarában volt követ) „Milyen egy velencei követ?” című leírása, amelyben tanácsokat ad leendő kollégáinak. Eszerint a velenceiek a leghivatottabbak a diplomácia alapszabályainak összefoglalására. Óvatosan egyensúlyozó, aktív semlegességet kell folytatni a nagyhatalmak között. Kiemelte a követek jelentőségét.

A követeket a legnagyobb gonddal válogatták ki a velencei ősi nemzetség tagjaiból, akik már születésüktől fogva bizonyos ismereteket sajátítottak el, nagykorúságuktól pedig tagjai lettek a Nagytanácsnak, ahol hosszú vitákat ültek végig, betekintést nyertek a Velencét érintő kérdésekbe, részt vettek külpolitikai döntések meghozatalában; meghallgatták a hazatért követek zárójelentéseit. A fontosabb állomáshelyekre (Róma, Párizs, Madrid, Bécs, Konstantinápoly) gyakran a szenátus tagjait jelölték (ennek tanácskozásain intézték a köztársaság külügyeit is). Ebből az iskolából kikerülve a követek elsajátították a külföldi hatalmakkal való érintkezés számos fogását. Külföldi állomáshelyeiken pontosan fordítva jártak el, mint odahaza: amíg Velencében tilos volt számukra külföldi követekkel az érintkezés (ezt azonban, amint több inkvizitori ügynöki jelentés is tanúsítja, áthágták), állomáshelyükön hasznos kapcsolatok egész hálózatát építették ki, követi otthonukban nagy társasági életet folytattak, ahova szívesen eljöttek fontos személyiségek, annál is inkább, mert kiváló ellátásban részesítették őket.

A követek és kíséretük anyagi ellátása sok esetben problematikus volt. A kezdeti időszakban a fogadó ország udvara gondoskodott róluk, majd hazai ellátmányt kaptak, ám ez sem volt elég. Ekkor az otthon nagy vagyonnal rendelkező követ saját eszközeivel gondoskodott jelentős összeget kitevő reprezentációjának fedezéséről. 1571-ben a bécsi császári udvarhoz kirendelt velencei követ, bizonyos Michiel igen nagy lábon élt. Háza a nap minden órájában nyitva állt a vendégek előtt, akiket gazdagon megvendégtelt – igaz, ezek jó hírforrást is jelentettek munkatársai számára. Michiel elkísérte az osztrák császárt hazai útjain és a birodalom egyéb területeire: Morvaországba, Sziléziába. Ilyenkor a követ 24–25 főnyi kíséretet vitt magával. Mindamelllett a velencei diplomaták sorsa nem volt egyszerű: a fogadó ország vezetői igen bizalmatlanok voltak velük – tegyük hozzá: nem alaptalanul. Franciaországban és Angliában megtiltották az érintkezést velük, Törökországban előfordult, hogy a velencei követet a Héttoronyba zárták; a szultán soha nem fogadta őket, csak egy ízben: amikor átnyújtották megbízólevelüket. Egykorú jelentésekből kiderül, hogy akkor is a követ mindkét kezét szorosan lefógták, nehogy merényletet kövessen el a szultán ellen. Nem volt diplomáciai védettségük, nemegyszer fogságba vetették őket. Ezeket jegyezte fel többek között a köztársaság legtekintélyesebb diplomatája, Alvise Contarini, aki szerint valamennyi kiküldetése csak „árnyék és álom volt bailói hivatalához képest”.¹⁸

A konstantinápolyi „bailo” a legköltésesebb kihelyezés volt: a legtöbb kiadással járt a Portánál (beépített emberek megvesztegetése és egyéb lekenyerezés). Velencei diplomaták kapcsolatok révén gályarabokat is megszöktettek tetemes összegek lefizetése ellenében. Konstantinápoly Velence külpolitikája szempontjából talán a legfontosabb és egyben legnehezebb szolgálati hely volt.

Említettük, hogy a követ – megbízása lejártával – részletes zárójelentést, összefoglalót készített, amelyet a hazatért követ felolvasott, és azt az elnöklő dózse vitára bocsátotta. Ezután vagy a Nagytanács elé terjesztették azt (ami ritkán fordult elő), vagy az állami levéltárban, a titkos iratok levéltárában helyezték el. Ezek a be-

számolók a mai napig megmaradtak, köszönhetően egy buzgó és precíz dokumentaristának, aki mindent feljegyzett, és akit később a Tízek Tanácsa évi 150 dukát fizetéssel díjazott. (Ez az 1531. évi rendelkezés a legjobbkor jött, mert a feljegyzések gondos szerkesztője ekkoriban már csak nagy értékű könyvtára egyes darabjainak eladása révén tudta folytatni munkáját.)

Marino Sanuto (1466–1536) mindent feljegyzett, amihez lehetőséget nyújtott, hogy többször beválasztották olyan testületbe, ahol hallhatta a követi beszámolókat. Mindezekből lett a Diarii: e beszámolók rögzítése napról napra. Haláláig 58 vaskos kötetben Európa legmozgalmasabb korának 37 évét regisztrálja, természetesen csak nyers anyagban. A Diarii óriási jelentőségű, mivel abban a korban Itália – ezen belül Velence – kiemelkedő nemzetközi szerepet töltött be. A diplomáciai jelentéseket Sanuto precízen rögzítette, és mivel a szenátus tagja volt, minden beszámolóhoz hozzáfért, később, már a Diarii szerkesztőjeként hivatalosan megkapta a titkos iratokat. Mindez nyersanyag volt a számára, meg akarta írni nagy történeti munkáját. Ezt betegsége megakadályozta. Sanuto végrendeletileg a köztársaságra hagyományozta a Diariit. A velencei kormány „ezt a dózsepalota egyik legtitkosabb szobájában őriztette. A 16. században néhány előkelő tudósnak betekintést engedett a nagy értékű műbe, később azonban szigorúan elzárta mindenki előtt. A 18. században *Francesco Donat* fedezte fel, mire a Tízek Tanácsa engedélyt adott annak lemásolására.”¹⁹ Az eredeti, saját kezű feljegyzéseket a velencei Marciana Könyvtár őrzi, a Donat-féle másolatot a bécsi császári (most állami) könyvtárban helyezték el. A felhasználás és ismertté tétel *Leopold von Ranke* érdeme.²⁰

Velencei követek Magyarországon

A Signoria 1499. szeptember 29-én levelet küldött II. Ulászlónak. Ebben kérte, ne kössön a törökkel békét. Ezzel egyidejűleg Budára küldi követként Francesco della Zvecchát. Ettől kezdve, a mohácsi vész előtti évig nyolc követ képviselte Velencét. Utoljára Vincenzo Guidoto távozott Magyarországról.

„A magyar nemesség már huzamosabb idő óta bizalmatlankodott a külföldi követekkel szemben, és rossz szemmel nézte főleg a császári és a velencei ügyvivők időzését a magyar királyi udvarban. Előbbit azzal vádolták, hogy az ország belügyeibe avatkozik minduntalan, a velenceieket pedig kémkedéssel gyanúsították.”²¹ Az 1525-ös rákosi országgyűlés felszólította az összes külföldi követet, valamint az udvari szolgálatban lévő idegen származásúakat, hogy hagyják el Magyarországot. Kivételt a pápai nuncius képezett. (Burgio nuncius részletes jelentésben számolt be a mohácsi csatavesztésről a pápának, beszámolóját Velence megszerezte, a nuncius Mária királynővel együtt távozott 1526 szeptemberében az országból.)

Az 1500–1525 között írott nyolc követi összefoglaló jelentést részletesen elemzi Balogh István.²² Ennek egy lényeges megállapítását idézzük: „A velencei követek jelentései sötét képet festenek e kor magyarjairól. Hiányzik a hazafias áldozatkészség, és helyét a kapzsiság, a túlzott büszkeség, részegség, az idegenek gyűlölete, a közvagyon prédálása és lopása, a csel, a furfang és a csalás foglalja el.”²³

A követi jelentések egyike-másika a főpapokat „szakképzetteknek és gazdagoknak” tartja, a főnemeseket „alig tanult, szenvedélyeknek hódoló” emberekként jellemzi. A köznemességről még lesújtóbb a véleményük, a jobbágyokról azok „nyomorúságos helyzete ötlük szemükbe”, és „nem csoda, ha ezen elviselhetetlen helyzetnek lázongás lett a következménye”. (Vö. 12 féle adó, a nemesség még a királynak

járó adókat is áthárítja a jobbágyokra.) A felsorolt bajok külön-külön is elegendők lettek volna... Együtt: elkerülhetetlen a „cserbenhagyott haza pusztulása”. És bár II. Lajosról egyértelműen pozitívan nyilatkoznak, rámutatnak a széthúzásra, a közeledő, egyre nagyobb török-veszedelemre.²⁴

A mohácsi csatavesztésről Burgio báró pápai követ leveléből Velence hiteles forrásból értesült. Velencének a hatalmas Oszmán Birodalommal folytatott óvatos politikája új dimenziókat nyert 1526 után. Ez már a törökök hatalmas terjeszkedésének állomását jelentette. A dózse örvendező levelet írt a szultánnak Mohács miatt, de ezt megtoldotta illő értékes ajándékkal is. Világosan felismerhető: a velenceiek hírszerzése erőteljesen kifejlődött a három részre szakadt Magyarország vonatkozásában. Ugyanakkor Velence óvatos volt éppen a törökök miatt. A Signoria eldöntötte, hogy nem küld követet Magyarországra, és távol tartja magát ettől az országtól. Ugyanakkor fokozta a hírszerzést különböző csatornákon keresztül.²⁵ A keresztény fejedelmek „szent szövetsége” éppen akkor valósult meg, amikor a szultán mérhetetlen hadereje a magyar határhoz érkezett.

Vizsgálódásunk szempontjából különösen értékes tényeket tár az olvasó elé Jászay Magda a velencei diplomáciáról és hírszerzésről. Így megállapítja, hogy „a velencei informátorok egybehangzó tanúsága szerint a magyarok előbb adták volna magukat a töröknek, mint hogy a Habsburg-főherceg alattvalóivá váljanak.”²⁶ Szapolyai János igyekezett politikáját a szultán jóindulatára építeni.

Jászay szerint „a velencei kormányt egyik hírszerzője, Nicolo Ongaro tájékoztatta a magyarországi eseményekről. A királyválasztásról 1527. január 11-i jelentése szól.”²⁷ Ebben az időszakban különleges fontosságot jelentett ifj. Grittinek, a dózse fiának sajtáságos ténykedése: a szultán hadseregében élelmezési biztosként érkezett Magyarországra. Mohács, majd Buda elfoglalása után Szulejmán őt bízta meg Szapolyai János beiktatásával. Gritti megkapta a szultántól az egeri érsekséget (évi 20 000 dukát jövedelem), fő királyi biztos, kincstartó lett. Szapolyai János a dózsének írott levelében dicsérte ifj. Grittit. Utóbbi 1530-ban a szultán követeként tért vissza Magyarországra. Szapolyai János – aki egyébként igen kritikusan nyilvánult meg ifj. Grittiről – kinevezte Magyarországot kormányzójának.

Alvise Gritti összesen két évet töltött Magyarországon. Széles körű ellen-szenvet váltott ki a magyar urakban. Végül Szapolyai János is szembefordult vele: 1534. szeptember 19-én Medgyes várában két fiával együtt kivégzik. „Tragédiája igazolta apjának, a dogének aggodalmait, aki kezdettől fogva igyekezett lebeszélni fiát a magyarországi kalandról, és akinek jól értesült kormánya gyanakodva figyelte Alvise titkos diplomáciai kezdeményezéseit... A Signoria már régen eldöntötte, hogy távol tartja magát a magyar ügyektől. János egyenes felszólítása ellenére sem rendelt ki melléje követet, bár arra gondja volt, hogy *hírszerzői útján* (kiemelés – T. J.) rendszeresen tájékozdjék helyzete alakulásáról. *Egyiküknek, a Hungaro melléknéven ismert Nicolo Salernak a tanács 1530-ban Bécsben, Budán és a török táborban élete kockáztatásával teljesített kitűnő szolgálataiért 24 arany jutalmat és életjáradékot, fiának pedig palotaőri állást adományozott.*”²⁸ (Kiemelés tőlem – T. J.)

Inkvizitori testület – belső elhárítás

Aretino (1492–1556) olasz drámaíró, költő nem utolsósorban csipősen megírt irodalmi levelei lévén lett a maga korában híres. 1527-ben végleg Velencébe költözött. Sok borsot tört az inkvizitorok orra alá. Egy ízben nála volt Tiziano, a festő, aki éppen

portrét készített róla. Aretino asztalán „felbontatlan” levél hevert. Tiziano megkérdezte: minden leveledet felbontják? Aretino kifejezte, hogy reméli. Ha nem, jelentéktelen embernek tartanak. Egyébként megjegyezte: tudja, hogy inasa a Tízek Tanácsának dolgozik. Amikor Rómában a pápa kémei ugyanezt tették vele, nem érezte magát szabad embernek. „A Serenissima az anyám. Vagy: szeretöm.” Más dolog, ha itt figyelik őt.²⁹

Goldoniról (1707 –1793) Illés Endre jegyzi fel, hogy amikor 1753-ban Firenzébe és Livornóba utazott, figyeltették őt. Az ügynök jelentésében leírta, hogy veszedelmes ember. „És a velencei kémjelentések hatalmas gyűjteményéből ismerjük annak a Nota Manus aláírású kémnek bizalmas levelét, aki közli gazdáival, hogy Goldoni Firenzében röpiratot adott ki. »Ez a röpirat meglehetősen trágár szavakkal leplezi le a velencei színházak belső ügyeit, és azt hiszem, jó lesz, ha az inkvizíció gondoskodik arról, hogy Goldoni doktor ne sokat mutogassa magát a Szent Márk téren, ha röpiratából Velencébe is mer küldeni példányokat.«”³⁰ Egyébként ugyanebben a könyvben Illés nagy szeretettel ír kedvencéről, Stendhalról, akinek könyvét ő fordította le magyar nyelvre. A „Vörös és fekete” lázadó, jakobinus írója 1830. november elején indult Triestbe, de ötven napot töltött el Velencében: „... itt szaporodnak körülötte a spiclijelentések, s az osztrák kormány végre kiutasítja... 1831-ben kinevezik Civita Vecchia-i konzulnak.”³¹ Ide, a gyűlölt pápai államba, csendőrök és spiclik közé „szalajtottta őt Metternich”. Az osztrák kormány mindig gyanakodva figyelte Itália földjén Stendhalt, a karbonárik barátját. Az a „megtiszteltetés” érte, hogy három állam ügynökei figyelték: a velenceiek, a pápai állam emberei és Metternichék.

A felsoroltak csak „irodalmi” képek az inkvizítori testület belső elhárító munkájáról, mert hiszen az kiterjedt a korabeli velencei társadalom legkülönbözőbb rétegeire. És évszázadokon keresztül. A szervezetet az előbbieken részleteztük, annak tevékenységéről viszont páratlan, azt lehetne mondani, egyedülálló képet nyújt egy olasz író, publicista, tudósító munkája. Giovanni Comisso: Velencei kémek (Agenti segreti Veneziani nel’700) című dokumentumgyűjteménye a szerző szó szerinti másolásában nem kevesebb mint 180 ügynöki jelentést tartalmaz a 18. századból. Az első jelentés kelte: 1705. március 17., az utolsóé 1797. április 27.

A könyvet feltehetően 1939-ben vagy 1940-ben írhatta Comisso. 1943-ban magyarul is megjelent Szerb Antal és ifj. Pongrácz Alajos fordításában, Szerb Antal tanulmánynak tekinthető előszavával, Krisztinkovich Gabriella hangulatos rajzaival. A második kiadás kelte 1982. Gondozója a Helikon Kiadó, minden változatlan, csak a rajzok nem szerepelnek. Sem az első, sem a második kiadásban nincs utalás a forráskutatás módjára, nem olvashatunk előszót vagy néhány fejtegetést a szerzőtől, csupán következtethetünk arra, hogy a francia megszállás előtti utolsó dózse drámai beszédét nyilvánvalóan Comisso idézte fel. (A jegyzetek szerzőjében vagy szerzőiben a magyar műfordítókat véljük felfedezni.)

Miután eredeti dokumentumok közléséről van szó, nem tekinthetünk el attól, hogy ne vizsgáljuk meg a mű keletkezését, általában ne vegyük szemügyre magát a szerzőt. Sok érdekességet tudunk meg Comissóról a Dizionario Biografico Degli Italiani című, 1982-ben megjelent hatalmas munkából: Comisso 1895-ben született a Velence tartományban lévő Trevisóban. Sokfelé utazott, élt élete folyamán, de visszavisszatért szülővárosába. Megjárta az első világháborút, Rómában jogot hallgatott, megismerkedett D’Annunzióval, akinek rajongó híve lett (másokkal együtt). 1924-ben Sienában jogi diplomát szerez, de nem lép jogi pályára. Könyvtárat szervez, majd újságírással keresi kenyerét, elismert olasz napilapok és folyóiratok munkatársa lesz.

1927-től a Gazzetta del popolónak küld tudósításokat Marokkóból, Algériából, Hollandiából, Angliából. Később Kínába, Japánba és a Szovjetunióba utazik, majd Afrikából, Görögországból, Spanyolországból, Németországból és Egyiptomból tudósít olasz lapokat. Külföldi útjai számos nagyobb lélegzetű írást is eredményeztek. Irodalmi munkássága az ötvenes, hatvanas években teljesedett ki. 1969. január 21-én Trevisóban halt meg.

Comisso életrajzi jellegű könyve XVI. fejezetében az alábbiakat írja: „Hogy kibírjam a tél utolsó két hónapját, elhatároztam, hogy összeállítok egy könyvet az inkvizíció velencei kémeitől származó 18. századi jelentésekből, amelyekből néhányat már olvastam a velencei állami archívumban. Szívesen dolgoztam ezen a témán, mert a jelentések majd' mindegyike hihetetlenül érdekes volt... Óriási terjedelmű anyagból volt alkalmam válogatni, amelyből egy egykor nagyon is domináns társadalom hanyatlása érződik ki.”³²

Ezután Comisso hasonlóságot vél felfedezni a 18. századi Velence és a fasiszta Olaszország között. Egy érdekes dokumentum sorsával is alátámasztja ezt: „Felfedeztem egy 1760-as jelentést a hétéves háború idejéből egy bizonyos zsidó származású Moisé Mussolinról, aki lelkes támogatója volt a poroszoknak. Rendszeresen gyűléseket és tüntetéseket szervezett a Szent Márk térre. A dokumentum annyira aktuálisnak tűnt, hogy abban az időben, a zsidóság elleni üldözés kezdetén, nem tudtam nem bevenni a könyvbe. A szerkesztő nem kifogásolta, a cenzúra nem vette észre, és amikor a könyv szeptemberben megjelent, e miatt a rész miatt az olvasóközönség rögtön elkapkodta az összes példányt a boltokból.

Valaki felhívta Mussolini figyelmét a könyvre, de mire az elkobozási utasítást kiadták, már egy példány sem volt található a könyvesboltokban. Kutatni kezdtek az eredeti jelentés után az archívumban, azt feltételezve, hogy az egészet csak én találtam ki. De megtalálták és lefoglalták a dokumentumot. Újabb kiadás jelent meg a könyvből, de ezúttal már cenzúrázva.”³³ Comisso egyébként több példát sorol fel Velence és az újkori Olaszország „érdekes hasonlóságára”. („A velencei kémek” 1943-as magyar fordításában sem szerepel a fenti, 1760-as jelentés, amely szellemes asszociáció volt a Mussolini-időszak viszonyaira.)

Szerb Antal és Illés Endre az író érzékeny reagálóképességével fedezték fel ezt a könyvet. Szerb Antal már korán, hiszen – amint arra rámutattunk – már 1943-ban megjelent a „Velencei kémek” magyarul. Pár évtizeddel később pedig Illés Endre egy kötetében visszatért rá. Szerb Antal az irodalmár szemével ítéli meg a velencei ügynököket (akiket a kötetben mindvégig, így a címben is, kémeknek nevez). Illés Endre pedig a már idézett „Két oroszlán” című kötet „Velence” címében „A besúgó” alcím alatt a következőket írja: „Egy könyvet olvastam, melyet a besúgó írt. Nem egy besúgó, de öt, tíz, ötven meg száz besúgó. Egy spiclitől csak undorodni lehet, de ilyen tömegben: ez a látvány borzongató, mulattató és megrendítő... Egy kitűnő olasz szépíró, Giov. Comisso összegyűjtötte a legérdekesebb kémjelentéseket, amelyeket a tizennyolcadik század Velencéjének fizetett és önkéntes besúgói eljuttattak az inkvizítorokhoz és a Tizek Tanácsához. Lemásolta és felsorakoztatta őket: javítás, törlés, változtatás nélkül, eredeti bordázatukban, azon melegen, ahogyan elhangzottak vagy megíródtak – sivár, remek és nehezen feledhető könyv.”³⁴

Szerb Antal előszavában áttekintést ad a 18. század Velencéjéről, a hanyatlás koráról, amely Napóleon bevonulásával fejeződik be. Persze csak azért, mert azután az osztrák uralom következik. Leírja, hogy az állami inkvizítorok kétféle jelentést kaptak: külföldről és hazaiakat. A velencei diplomaták és ügynökök jelentései szerint „a

történelem legfontosabb dokumentumanyagához tartoznak... De a mi könyvünk nem ezeket tartalmazza, hanem a belső jelentéseket, amelyek sok tekintetben még izgalmasabbak. Arról szólnak, mit csinálnak az emberek Velencében.” Az irodalmárt érthetően különösen a velencei Casanova foglalkoztatja, őt tartja Velence legjelentősebb alakjának az őt beáruló G. B. Manuzzival együtt, akit „a kémjelentések kétségtelen virtuózákat” jellemez. Olaszország, Velence szerelmeseként jeleníti meg a város hétköznapjait, az embereket. Előszava utolsó mondata hiteles választ ad arra: miért fordította le Comisso művét: „Aki ma jár Velencében, az a régi Velencében is jár ugyanakkor... Európa történelme, Európa történelmének szépsége és bánata sehol sem jön olyan közel a lélekhez, mint a lagúnák városában...”

A dokumentumokat – amint arra rámutattunk – nem kíséri a szerző részletes forrásmagyarázata, a kiválasztás oka (miért éppen a 18. század?), az ügynöki jelentések minősítése stb. Sok részletet hiányolunk a kötetből, nem ismerjük Comisso kutatásainak körülményeit, vajon a publikált jelentések reprezentatívak-e. Az irányító szervezetről is inkább Szerb Antal előszavából tudunk meg egyet-mást. Mégis Comisso dokumentumgyűjteménye kincs, egy méltatója szerint „gyöngyszem” a szakirodalom történetében. Plasztikus keresztmetszetet nyújt a Velencei Köztársaság 1702–1797 közötti éveiről, a mindennapokról, az éjszakai és nappali életről, a Lidóról, amely akkoriban kéjencek helyeként jött számításba, a patriciusok dözsöléséről, feleségeik prostitúciójáról, a szabadkőművesek mozgalmáról, az inkvizítorok elleni mozgalomról, a növekvő francia befolyásról, a közelgő megszállás előtti hangulatról, a hanyatlás és a megszűnés időszakáról. Bizonyára nem véletlen, hogy Comisso éppen a 18. századot választotta az ügynöki jelentések közül, és talán az sem, hogy minden kommentár nélkül adta közre ezeket. S ha nélkülözzük is Comisso szakmai bevezetését, bizonyos segítséget nyújt Szerb Antal előszava, de leginkább maguknak az ügynöki jelentéseknek az elemzése. Ezekből számos tanulságot lehet levonni a Velencei Köztársaság hanyatlásáról. Következtetéseket vonhatunk le a velencei titkosszolgálat, az elhárítás, az állami inkvizítorok tevékenységéről is. Fogadjuk el, hogy Comisso értő módon „szemlézett” a rengeteg dokumentumból, annál is inkább mert ezek átvizsgálásakor már széles körű nemzetközi és hazai publicisztikai tapasztalatokkal rendelkezett, és mögötte volt az első világháború.

Mindenesetre G. B. Manuzzi, Giacomo Casanova (később), és különösen a franciák elleni felderítés vonalán Antonio Andrioli, Giroto, Giuseppe Gioacchini kiemelkednek a sok hangulatjelentés, pletyka, sugalmazott információk szerzői közül. Ebből a névsorból – igaza van Szerb Antalnak – Manuzzit kell az első helyre tenni. A kötetben 36 ügynöki jelentéssel szerepel, ezeket 20 év jelentései közül válogathatta ki Comisso. Manuzzi fő teljesítménye: Casanova és Querini avogador felderítése.

Casanováról szóló 1755. július 17-i ügynöki jelentése részletesen informálja az inkvizítori titkárokat: leleplezi Casanovát, a szabadkőműves mozgalomban betöltött szerepét, a hamiskártyást, a patriciusok félrevezetőjét, a „rózsakeresztesekről” és a „fény angyalairól” szóló mesék, s az egyház tanaival ellenkező eszmék hirdetőjét, mint vallásellenest, nőügyeit, Casanova bujálkodásait. Ezt feljelentésként fogadták, és az inkvizítorok titkára július 24-én írásban elrendelte Casanova letartóztatását. A Sóhajok hídján át az ólomtetők alá juttatta Manuzzi Casanovát.

1756. október 31-én éjszaka – több mint egyévi fogság után – Casanova megszökött. Sok éven át misztikum fedte ezt a szökést, amíg az 1880-as években egy bizottság megállapította annak tényét. A sors iróniája, hogy 1780-ban a Velencébe vizsátért Casanova éppen Manuzzit kérte meg: protezsálja be őt az inkvizítorok titkárai-

nál. Így lett maga is az inkvizítorok testületének fizetett ügynöke ez év október 3-án. A rendes ügynökök közé vették fel havi 15 dukát fizetéssel. Három hónap múlva azonban elvesztette ezt az állandó jövedelmét, mert elégedetlenek voltak ügynöki munkájával. Utolsó jelentése 1782. október 31-én kelt Comisso összeállítása szerint. Ezután újból külföldre távozott. Váldstein német gróf csehországi könyvtárában kapott állást. Itt írta meg fő művét, Emlékiratait. Casanova 1798. június 4-én halt meg.

Színes, kalandos életéről sok írás jelent meg. Bizonyos, hogy egyike a legիրésőbb velenceieknek. Ott is született 1725. április 2-án egy vándorszínész pár gyermekeként. Szülei papnak akarták adni, egyházbogásznak, de Calabria, Róma után visszatért szülővárosába. Ott egy dúsgazdag szenátort, aki az utcán szélütést kapott, megmentett, és évekig élet gondtalanul annak palotájában. Ezután el kellett utaznia, mert nem vigyázott a szájára. Párizs, Dzrezda, Bécs Casanova tartózkodási helyei, 1755-ben ismét Velencében tűnik fel. S bár a szigorú állami intézkedések tiltják, szívesen teremt kapcsolatokat Velencében tevékenykedő külföldi követekkel. Így Bernis abbéval, Franciaország velencei képviselőjével. Ez később még kamatozik Casanovának. Bernis – madame Pompadour támogatásával – külügyminiszteri kinevezést kap. Amikor Casanova szökése után Párizsban tűnik fel, természetesen felkeresi Bernis-t, aki fogadja, és terveit vannak az életvidám, szellemes, a nők bálványának tekintett, behízelgő Casanovával. Emlékiratai szerint a külügyminiszter titkos megbízatást ajánl neki, amit Casanova elfogad. Ennek lényege: a Dunkerqueben állomásozó hadiflotta felderítése. Casanova ezt a feladatot fényesen teljesíti. Kiváló tulajdonságait bevetve beférkőzik a flotta parancsnokának és tisztjeinek bizalmába, meglátogatja a hajókat, a legapróbb részletekig megjegyzi a látottakat, éjszakai szállásán jegyzeteket készít, és visszatérve Párizsba összeállítja jelentését. Az ismeretek szerint maga Bernis nézi át és tömöríti a jelentést, és ezután adja át Casanova azt összekötőjének. Mindezért busás pénzjutalmat kap. Persze asszonyok is segítették őt e feladat technikai előkészítése során. Később Bernis abbét Choiseul herceg váltotta fel a külügyminiszteri poszton, így Casanovának ez a remek kapcsolata megszűnt. Casanova tehát ekkor mint hírszerző ügynök tevékenykedett, és csak ezután, Velencébe visszatérve kezdett dolgozni a velencei elhárításnak.

Manuzzi másik kiemelkedő teljesítménye Querini avogador és csoportjának felderítése volt. Korábbiakban ismertettük Querini mozgalmát, az inkvizítorok fokozták a megfigyelést. Ebben fontos szerepet kapott Manuzzi: megszerezte a szükséges információkat, nemegyszer egyes provokációk révén. Tény, hogy e műveletek végén valamelyest tisztábban látták az inkvizítorok az ellenük irányuló patríciusi szervezkedést. Az is tény, hogy az inkvizítorok úgyszólván korlátlan hatalmát némileg megnyírálta a Tizek Tanácsa.

Manuzzinál említésre méltó még egy Domenico Bruni nevű könyvkereskedő felderítése, aki Voltaire Candide-ját értékesítette titokban. 1763. október 22-i jelentésében Maruzzi a Legfelsőbb Törvényszék figyelmébe ajánlotta azzal, hogy az „nevetőségessé teszi az egyházi embereket, a főpapságot, sőt bizonyos mértékben még a pápát is”.

Manuzzi kiváló megfigyelő, széles körű társadalmi ismeretséggel rendelkező velencei volt, aki egyaránt otthonosan mozgott fogadásokon, estélyeken, kávéházakban, kocsmákban, számára fontosnak vélt velenceiek otthonában. Könnyedén lepezett le embereket, beszámolt a közhivatalokban eluralkodott rendtelenségről, a szabadkőműves mozgalom titkos összejöveleiről, a Velencei Köztársaság elleni kijelentésekről, tervekről, a katolikus vallás elleni megnyilvánulásokról, kártyajátékokról, a pros-

tituáltak tevékenységéről, ügyvédek törvényellenes machinációról stb. Információit esetenként egyes kombinációkkal szerzi meg.

Casanova jelentései alázatosak, de – Szerb Antal szerint – „irodalmibbak”. Szám szerint tíz szerepel Comisso kötetében (könyörgése segélyért, egészen alázatos könyörgése a „Nagyságos Törvényszékhez”, hamis pénz terjesztésébe keveredett ártatlanul, ügyvédek bűnös tevékenysége a házasságok felbontásában, a Coriolanus című balett bomlasztó jellege, fiatalok „feslett” színházi viselkedése, kártyajátékok, esti aktrajzolások), a kiégett, „öreg” Casanova jelentései, amelyekkel az inkvizítorok olyannyira elégedetlenek voltak, hogy rendszeres havi díjazását megszüntették.

Casanova a sikertelen időszak után kilenc évvel később ismét elhagyta Velencét. Waldstein gróf csehországi kastélyában, ahol a gróf könyvtárosává fogadta az öreg kalandort, „fejezi be Casanova hányatott életét, miután utolsó nyugalmas esztendőiben megírta a művet, amelyért a világra jött” – Szerb Antal megállapítása szerint. És ez egyben érthetővé teszi az „irodalmibb” minősítés hiábavalóságát egy ügynöki jelentés elbírálásakor. Tegyük hozzá: Casanova nevét a világirodalomba halhatatlan Emlék-iratai jegyezték be.

Az évtizedek során készített jelentések a napi élet számos, kicsinyes eseményeit, pletykáit is érintik, és sok szót vesztegetnek az ügynöki jelentések készítői a prostitúcióra, a bujálkodásra, az egyszerű denúciálásra. Mások olyan eseményeket jelentenek az inkvizítoroknak, hogy az olvasó úgy érzi: nem volt mit jelenteni, és a világeért sem akartak kimaradni a többiek közül. Csak néhány jelentésre írt rá az inkvizítori titkár utasítást (pl. Casanova letartóztatásának elrendelése). Bizonyos, hogy az inkvizítorok nagy figyelmet fordítottak az ügynökök jelentéseire.

A század vége felé kerül előtérbe a Velencében tartózkodó franciák felderítése, a franciákkal szimpatizáló helybeliek megfigyelése, a fenyegető francia katonai támadás előtti hírszerzés-védekezés. Ezt főként egy bizonyos Girotto végzi eredményesen. Egyes jelentései katonai információs jellegűek. Utolsó jelentése 1797-ben kelt, hónap megjelölése nélkül. Itt már érződik a közelgő francia megszállás, mindazonáltal a jelentésíró változatlanul hangsúlyozza hűségét szolgálata iránt. Andrioli is aktívan megfigyelte a franciákat (1776 és 1780 között 12 jelentés). Gioacchini több jelentésben számol be francia szimpatizánsok kijelentéseiről, név szerint megnevezve e személyeket. A kötet utolsó darabja is tőle származik: 1797. április 27-ről, 15 nappal a franciák bevonulása, a Velencei Köztársaság megszűnése előtt. Ebben egy Fiori nevű festő „megjósolja, hogy a franciák nemsokára ostrom alá veszik Velencét”.

*

A kötet végén természetesen számos megválaszolatlan kérdés merül fel: az Állami Invizítori Testület működési mechanizmusa; a Tízek Tanácsával fenntartott „napi” kapcsolat, különösen a nyomozások, megfigyelések, letartóztatások, az elítélések tekintetében. És az ügynökök vonalán: a pénzbeli díjazáson kívül – amely valószínűleg a fő motívum volt – még milyen alapon álltak az inkvizítorok szolgálatába az ügynökök, mennyiben voltak ismertek a városban, környezetükben? Hogyan adták át jelentéseiket, és kiknek? Milyen apparátussal működtek az inkvizítorok? Hogyan archiválták a jelentéseket? E kérdések persze elméletiek, mert Comissót feltehetően ugyanaz indította e jelentések dokumentálására, mint Szerb Antalt annak lefordítására és később Illés Endrét ezek „mértatására”.

A kis kötetben szereplő több mint 180 ügynöki jelentés reprezentatív képet nyújt – a korabeli operatív eszközök felhasználásával – a 18. századi Velence belső viszonyairól, és értékes következtetések vonhatók le a korabeli velencei titkosszolgálat működéséről, de egyben dokumentálja: egy titkosszolgálat – mégha annyira nagy hatalmú is – befolyásolhatja ugyan az államhatalom tevékenységét, de semmiképpen nem döntheti el annak fennmaradását vagy bukását.

Az évszázadok folyamán világhódító hatalmak tűntek el, mások előretörttek, majd megint újabb nagy változások következtek be. Így történt ez a Velencei Köztársasággal is, amely az új óceáni útvonalak belépése következtében „kiesett” a tengeri kereskedelem fő áramából. A nagy kereskedelmi hajóhaddal rendelkező hatalmak (pl. Törökország) átvették Velence korábbi hegemon szerepét. Összefoglaló egyetemes történeti munkákban csak szerény hely jut az egykori városállamnak.

A Velencei Köztársaság fennállásának fénykorát elsősorban nem hódításai, hanem nagy művészeinek örökbecsű alkotásai teszik halhatatlanná, és megannyi gyönyörű palotája, a város egyedülálló, sajtóságos bája belső vízi útjaival. Megörökítik azok a felbecsülhetetlen értékű iratok is, amelyeket önfeláldozó emberek – köztük a Diarii szerzője, Sanuto – vetettek papírra, abban a biztos tudatban, hogy évszázadok múltán is bizonyítják majd a városállam működési mechanizmusát, a tényszerűen megörökített események mögött a köztársaságot képviselő emberek tevékenységét és azok mozgatórugóit.

Ezek a dokumentumok – amelyeket a város archívuma őriz, és amelyek az idők folyamán külföldi, így bécsi állami levéltárakba is elkerültek – többek között fényt derítenek a Velencei Köztársaság irányításának napi gyakorlatára és a fennmaradását elősegítő, de közeli bukását úgyszólván előre jelző titkos szervezetek működésére is.

Jegyzetek

¹ *Janus Pielkiewicz: A kémkedés világtörténete I–II.* Bp. 1997.

² *Giovanni Comisso: Velencei kémek.* Bp. 1943., ill. 1982.

³ *Günter Ogger: A Fuggerek. Császári és királyi bankárok.* Bp. 1999. 56–58.

⁴ *Jászay Magda: Velence és Magyarország. Egy szomszédság küzdelmes története.* Bp. 1990. 413.

⁵ *Festészet: Giovanni Bellini (1430–1516) a velencei festészet atyja; Carpaccio (1455–1526), Piero della Francesca (1431–1506), Tiziano (1471–1576), Giorgone (1480–1510), Tintoretto (1518–1594), Veronese (1528–1588), Piazzetta (1682–1754), Tiepolo (1696–1770), Canaletto (1696–1768). Szobrászat: Canova (1757–1822). Zene: Monteverdi (1567–1642), Vivaldi (1675–1741). Irodalom: Aretino (1492–1566), Goldoni (1707–1793), Casanova (1725–1798).*

⁶ *Erdődy János: A Szárnyas Oroszlán.* Bp. 1967. 327.

⁷ Uo. 247.

⁸ Uo. 195.

⁹ Uo. 195.

¹⁰ *Dr. Kárpáthy-Krajánszky Mór CRP: Magyar inkvizíciós perek Velencében.* Bp. 1933.

¹¹ Convento Frari 91–93. In: *Kárpáthy-Krajánszky: i. m. 4.*

¹² Uo. 5.

¹³ 1525. május 23.: az első protestánsper. Vádlott Giorgio Horváth Lutherral együtt érez, védi az egyház és a pápa által kárhözottatott elveket. Tanúkihallgatások. A színhely Murano. A jegyzőkönyvből nem tűnik ki a folytatás.

1578: Vicenzában kezdődött: egy Forniero nevű vicenzai lakos meggyónta lelkiatyjának, hogy Velencében járva, megszállt egy házban, ott megismerkedett Komjáthy Jánossal, és az eretnek volt. Ezt Forniero gyóntatópapjának arra a kérdésre válaszolta, hogy ismer-e eretnekeket? Ezután a vicenzai inkvizítor ki-

hallgatta, majd a jegyzőkönyvet továbbította a velencei Sant'Uffiziónak. Az ügynek nem lett folytatása, mert Komjáthy Magyarországra tért vissza. A fenti ügyhez tartozik: gyimesi Forgách Pál és Imre bárók hagyatéki pert indítottak Forgách Ferenc váradi püspök és „historikus” utáni 6000 scudi hagyaték ügyében. Komjáthy ebben járt el, bizonyára a Forgáchok familiárisa lehetett.

Forgách Ferenc nagyváradi püspököt Oláh Miklós esztergomi érsek segítette padovai tanulóéveiben. Forgách Ferenc kezdetben Ferdinánd udvarában fordult meg, majd Olaszországba, Padovába, onnan Velencébe ment, majd Raguzán át Erdélybe távozott. 1575-ben gyógykezelésre újra Padovába utazott. Ekkor Velencében szörnyű pestisjárvány tört ki, két évig tartott. Az 51 000 áldozat között Forgách is meghalt. Két testvére kérte a dózsét a hagyaték kiadásának elrendelésére. Egy kiadványban lett levelükből úgy tűnik, hogy a betegkedő Forgách végleg Padovában akart meglepedni. Ezt a testvérek kiemelték: „... a Magas Velencei Szenátus felségterületére végleg akart letelepedni. Ok: a Szenátus igazságossága, virágzó körülményei”. Venetianische Depeschen vom Kaiserhof. Szerk. Turba. Wien, 1895. 262. (Fontes Rerum Atriacerum II/3.)

1581: Jacomo Grisoni-per. (Eretnekségben meghalt, csak jószágvesztésre ítélték.) Az ügy tele van magyar vonatkozásokkal. A jegyzőkönyv három tanú vallomását is tartalmazza.

1619. augusztus 9.: az inkvizíció előtt Marchetto György lánya, Júlia. Kb. 22 esztendő. Kisgyermekként a törökök Konstantinápolyba hurcolták. Onnan Kairóba került, ott egy olasz kereskedő szolgálója lett, tőle gyermeke, Kati született, akit rokonai Velencébe vittek. Az inkvizíció előtt eskü alatt vallotta, hogy hitű. Penitenciát szabtak ki rá. Dr. Kárpáthy megjegyzése: „Aligha térhetett haza, Magyarországra életében. Nincs kizárva, hogy valamelyik Marchetto-Marchetti velencei család a mi magyar lányunkra tudná visszavezetni eredetét.” *Kárpáthy-Krajánszky*: i. m. 15.

1627. augusztus 26.: Lorenz Selcher (Schaelberg-Selcherus) néhai Pál fia, 32 éves erdélyi „studens” önként jelentkezett, vallotta: lutheránus volt, vissza akart térni. Feloldozás, penitencia.

1632. november 18.: Gallus Lupinus pere. Erdélyi, 23 éves, bizonyára szász, jelenleg velencei lakos. Lutheránus, beteg alkat: ha meggyógyul, visszatér. Penitencia.

1683. március 11.: Valami „Chiffer” Vassilie fia, kb. 18 éves, magyar katonának vallja magát. 12 évesen a törökök elrabolják, Konstantinápolyba viszik, ott megkötözés, körülméletés, majd Spalatóba és Velencébe kerül. Ott „Chatechumeni”-be viszik (megkeresztelésre előkészítő intézet zsidók, mohamedánok, pogányok részére Velencében). Ott három hónapot töltött, most jelentkezett. Penitenciára ítélik.

1642. június 12.: Velinkovich Márton. Őt is a Chatechumeniből hozták, feltételeken visszaveszik, penitenciát szabnak ki reá.

1705. június 8.: Janko Polsinich kapitány. A per lefolyásakor Németországban tartózkodott. Belekeveredett egy „bűbajos, asztrológus, szellemidéző társaság perébe, ahol előkelő dámák, urak szerzetesek vannak érdekelve, akik az akkor még majdnem lakatlan Lidón tartották titkos szertartásaikat.” Uo. 17.

¹⁴ Uo. 18.

¹⁵ *Erdődy*: i. m. 248–249.

¹⁶ Uo. 273–274.

¹⁷ *Jászay*: i. m. 248–249.

¹⁸ *Barozzi*: Le relazioni degli Stati europei lette al Senato degli Ambasciatori veneziani. I–II. Szerk.: A. Barozzi és Berchat. Venezia, 1871. I., 330. *Jászay*: i. m. 242.

¹⁹ *Balogh István*: Velencei diplomaták Magyarországról (1500–1526). Forrástanulmány. Szeged, 1929. 12–14.

²⁰ *Leopold von Ranke*: Zur venezianischen Geschichte. Leipzig, 1878.

²¹ *Balogh*: i. m. 16.

²² A nyolc követi jelentésből kettőt ismertetünk. *Sebastian Zustignan* jelentése 1503-ból (az 1503. március 28-i tanácsülésen szóban is előadta). Bemutatkozása; a király bemutatja Bácsón a hadakat; tárgyalások Bakócz Tamással; a király követet küld Konstantinápolyba; II. Ulászló negatív jellemzése: részletesen, számokkal ismerteti a király gazdálkodásának adatait, a kiadás sokkal több, mint a bevétel, „a király a kincstárnak is adós, saját becsületére 70 000 arannyal tartozik... A király asztala naponként 20 aranyba kerül, a kenyeret és bort nem számítva.” A magyar társadalmi rend tagozódása és jellemzése, különös tekintettel a sereg kiállítására, a „hadrafoghatóság” részletezése; a királyné jellemzése. Végül *Zustignan* részletezte követi kiadásait. „Esküdzött, hogy a sajátjából 150 dukátot adott borralalónak, ezt nem veszi számításba, mert nem lehet.” Megköszöni, hogy „Capo d'Istria podestájává és kapitányává választották, de nem hiszi, hogy elfogadhatja. Nagy családja, jelenlegi vagyoni viszonyai...” miatt. „Azután lejáróvén a doge szokás szerint megdicsérte.” Diarii IV. 858–863. Idézi *Balogh*: i. m. VIII, XI.

Vincenzo Guidoto jelentése 1525-ből. 23 hónapot töltött Magyarországon; utolsó (július 9-i) levelében beszámolt a hatvani országgyűlésről; elutazott július 25-én, miután a hatvani országgyűlés feloszlott, mindenki visszatért Budára; beszámol Verbőcziről, az új nádorról, annak viszályáról a leváltott nádorról; jel-

lemzi Szapolyai Jánost, ismerteti anyagi helyzetét; ismerteti fogadását a királynál, aki a dózse iránti tiszteletét fejezte ki; részletezte az audienciákat (valószínűleg a búcsújáról van szó – T. J.); ismerteti az új nádor és a régi nádor viszályának kihatását a hatvani országgyűlésre; majd jellemzi az új főkamარás, kincstartó, Thurzó Elek anyagi viszonyait.

Ezután a következőkkel vezeti be beszámolóját: „Kegyelmes herceg. Magyarország királysága a világ összes királysága között a legszebb és legjobb: ha jól kormányoznak.” A következőkben részletezi ezt a gazdagságot, ugyanígy a király jövedelmét; II. Lajost egyértelműen pozitívan jellemzi, jókat ír a királynéről is, de közli, hogy „mindenki anyaságra alkalmatlannak ítéli”.

Részletesen elemzi a magyar társadalom megoszlását: „Háromféle ember van: főpapok, főnemesek, köznemesek.” A főpapok: a két érsekség (Esztergom – hozzátartoznak: Eger, Erdély, Zágráb, Veszprém, Vác. Győr = 6 püspökség; Kalocsa – hozzátartoznak: Pécs, Szerém, Csanád, Várad, Nyitra, Bosznia = 6 püspökség). Részletezi valamennyi püspökség vezetői és jövedelmüknek megoszlását.

Világi méltóságok: A királyság nádora: Verbőczy István

Megyék: 52, korábban 72 (ok: a török „térfoglalása”)

Második méltóság: Horvátország bánja vagy kapitánya;

Harmadik méltóság: Erdélyi vajda (Szapolyai János. Rövid jellemzése);

Negyedik méltóság: Temesvár grófja

Egy „provizor”: Bornemissza János úr.

Vannak még udvarmesterek.

A követ megemlíti még a király pecségeit (hármat használ); a katonák fizetését részletezi („... ami egy nyomorúság”), leírás ad Budáról; részletezi kalandos eltávozását Magyarországról. Végül a dózse részete küldött ajándékot („egy kis aranyozott ezüstkancsót”), annak értékét és nagy alázattal kéri a dózsét, hogy „szokott nagylelkűségével” hagyja neki ezt a 20–25 aranyat érő tárgyat kárai kis részének pótlására. Guidoto jelentését Balogh nem a Diariiból vette közvetlenül, hanem lábjegyzetben megjegyezte: „Közölte először *Fr. Firnhuber*: Vincenzo Guidoto Gesandtschaft am Hofe König Ludwigs von Ungarn, 1523–1525. [Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte, Literatur und Kunst] Wien, 1849. 66–138. In: *Balogh*: i. m. LXXII, LXXIX, LXXXIII–LXXXV.

²³ Uo. 17.

²⁴ Uo. 16–21.

²⁵ *Jászay*: i. m.

²⁶ Uo. 224.

²⁷ Uo. 384.

²⁸ *Óváry*: A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai. Bp. 1890. II. k. 40.

²⁹ *Erdődy*: i. m. 153–157

³⁰ *Illés Endre*: Két oroszán között. Bp. 1973. 439.

³¹ Uo. 65.

³² *Giovanni Comisso*: Le mie stagioni. Milano, 1960. 502.

³³ Uo. 451–453. Gergely Ágnes fordításai.

³⁴ *Illés*: i. m. 353–354.